

UOT: 338.1; 330.34/35; 338.26/27; 338.12;330.34; 330.35

Əvəz Bayramov,

Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti, i.e.d., professor
avazbayramov61@gmail.com

Vüqar Bayramov,

AMEA İqtisadiyyat İnstitutu, Milli Aviasiya Akademiyası, i.ü.f.d., dosent
bayramov.vuqar@gmail.com

ETNOİQTİSADİYYAT: MAHİYYƏT ÖZƏLLİKLƏRİ VƏ YENİLƏŞMƏ SPESİFİKASI

Etnoiqtisadiyyat – sosio-iqtisadi hərəkəti spesifik dəyərlərlə yükləyən fenomenal yaranışdır. Əsas problem nəzəri-metodoloji dərkətmənin adekvatlığı problemidir. Məqalədə etnoiqtisadiyyata nəzəri-konseptual yanaşmaların müxtəlifliyi, “Etnoiqtisadiyyat” anlayışına bir çox ölkələrin alimlərinin və tədqiqatçıların yanaşması öz əksini tapmışdır. Bununla yanaşı məqalədə etnoiqtisadiyyatın yeniləşmə spesifikasi və yeniləşməyə təsir edən amillər və səbəblər, habelə yeniləşmə səyahətində yaranmış formalar tədqiq olunmuşdur. Qloballaşma prosesinin də etnoiqtisadiyyata təsiri, “İqtisadi mərkəzçilik” ideologiyasının etnoiqtisadi proyeksiyası və etnoiqtisadiyyatla milli iqtisadiyyat arasında bağlılığın konseptual məzmunu məqalədə öz əksini tapmışdır.

Məqsəd – etnoiqtisadiyyatın predmet müəyyənliliyi, təzahürü və fəaliyyət konstruksiyasının konseptual məzmununun rəşional sərhədlərini aşkarlamaqdan ibarətdir.

Metodologiya – bütünlüklə elmlərarası sintezə istinad edir.

Tədqiqatın nəticələri – etnoiqtisadiyyatın inteqral səciyyəli fenomenal yaranış kimi ümumcəmiyyət miqyasında keyfiyyət yeniləşməsinin fundamental xarakterli dəyişənlər kompleksində əlahiddə mövqə sərgilədiyini ortalığa qoyur.

Açar sözlər: etnoiqtisadiyyat, etnik spesifikasi, etnopsixologiya, milli iqtisadiyyat, yeniləşmə, qloballaşma, sivilizasiya

Giriş

Konkret bir ölkənin iqtisadi inkişaf problematikasından etnik amilin sif-nəzər edil-məsi, ki uzun tarixi dövr ərzində məhz bu cür mövqə sərgilənmişdir, kökündən yanlışdır. Və, çox ağır nəticələrlə sonuqlanır. Məsələn, vaxtilə Osmanlı imperiyasının maliyyə-ticarət sferası etnik qrupların (yəhudi, yunan, erməni) nəzarətində olmasa idi, dövlət borcu astronomik səviyyəyə yüksəlməz və yekunda imperiya süquta uğramazdı, yaxud yığılış prosesi o qədər qanlı və dağıdıcı olmazdı. Qeyd edilən prizmadan bu gün formalaşmış situasiya XX əsrin əvvəlləri ilə müqayisədə daha mürəkkəb və daha dayanıqsızdır.

Dayanıqlı iqtisadi inkişaf trayektoriyasına təməlli çıxışın baza şərtlərindən biri cəmiyyətdə sosio-mədəni identikliyin qərarlaşmasıdır. Söz yox ki, sosio-mədəni identiklik – cəmiyyət daxili ictimai münasibətlər sisteminin davranış tərzi ilə bağlılıqda olan, ondan törəyən yaranışdır. Və, münasibətlərin davranış tərzi bu gün, “iqtisadi mərkəzçilik” ideologiyasının hakimi-mütləq olduğu tarixi zaman kəsiyində, iqtisadiyyatın etnik spesifikasiasının mahiyyət özəlliklərindən funksional asılılıqdadır.

Iqtisadi fəaliyyət sferasında etnik spesifikasiyaya etinasız (biganə) münasibət formal və qeyri formal institutlar arasında ziddiyyətli uyğunsuzluq yaradır. Müxtəlif ölkələrdə vaxtaşırı qəbul edilən strateji inkişaf proqramlarının reallaşmamasının (reallaşa bilməməsinin)

kökündə dayanan əsas səbəblərdən biri də budur. Qərb dünyasını da, eləcə də Asiyanın/Şərqi inkişaf etmiş ölkələrində problemin aktualıq dərəcəsi hiss edilməyəcək səviyyədə aşağıdır: Almaniyada alman identikliyi, Böyük Britaniyada ingilis, Yaponiyada yapon identikliyi çox möhkəm təməllər üzərində qərarlaşmışdır. Bu ölkələrdə etnik spesifikasiya – “yeganədir”...

Polietnik cəmiyyətlərdə olduğu kimi, etnik müxtəliflik mövcud deyildir. Digər tərəfdən, sözügedən ölkələr qrupunun həyata keçirdiyi iqtisadi siyasət həmin identikliyin dəyərlər kompleksinə istinad edir: həmin identikliyə xas olan iqtisadi mədəniyyətə və milli təfəkkür tərzinə sahibdirlər. Eyni zamanda Qərb dünyası anqlo-sakson dəyərlər sisteminin qloballaşması yönündə intensiv fəaliyyəti bu gün də davam etdirməkdir. Dünyanın yerdə qalan ölkələrində isə problemin aktualıq dərəcəsi yüksək səviyyədə qalmaqdadır.

Buna görə də, problemlə bağlı mövcud yanaşma müxtəlifliyinin araşdırılması və spekulativ baxışlardan uzaq olan konseptual qiymətləndirmənin həyata keçirilməsinin həm nəzəri, həm də pragmatik anlamda mühüm əhəmiyyəti vardır.

Etnoiqtisadiyyat: nəzəri-konseptual yanaşmalarda müxtəlifliyin semantikasi

Etnoiqtisadiyyat – iqtisadi gerçəkliyin fenomenal yaranışı, iqtisadi münasibətlər sisteminin effektivlik dərəcəsinə birbaşa təsir göstərmək gücündə olan etnik əlahiddələşmədir.

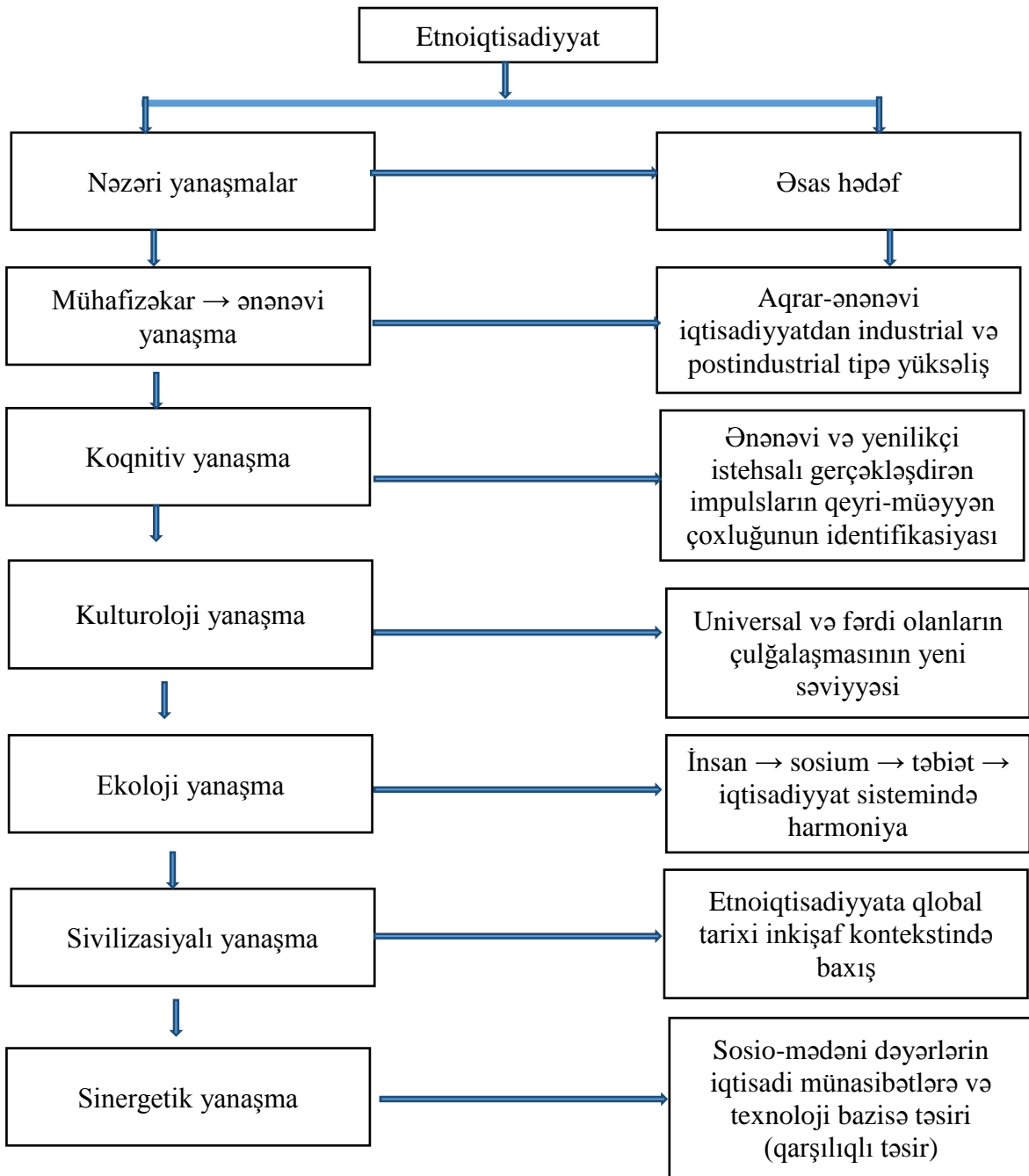
Sosio-iqtisadi və sosio-mədəni sferaların (ikincinin üstünlüyü bazasında) çulğalaşmasından yaranan etnoiqtisadiyyat – təkcə iqtisadi deyil, digər elmlərin də tədqiqat obyektinə kimi çıxış edir.

Etnoiqtisadiyyat – iqtisadi olduğu qədər də sosio-mədəni məzmunludur. Buna görə də, fenomenin gerçək mahiyyəti elmlərarası sintezlə açıqlana bilər (bax: şəkil 1). Və, təbiidir ki yanaşma müxtəlifliyinin kökündə dayanan şey etnoiqtisadiyyatın predmet müəyyənliliyinin fərqli məzmununda təsviridir. Məsələn, kulturoloji yanaşma etnoiqtisadiyyatı – universal və fərdi/individual olanların çulğalaşmasının yeni səviyyəsi kimi xarakterizə edir. Təsbit doğrudur. Həqiqətən də, etnoiqtisadiyyat – etnik əlahiddələşmənin yeni səviyyəsidir. Qədim tarixi kökləri yoxdur. Problem keyfiyyətində aktuallaşması, son 40 il ərzində müşahidə edilməkdədir. Lakin, kulturoloji yanaşma universallıq və fərdiliyi, həm iqtisadi, həm də mədəni kontekstində eyni məzmunlu anlayışlar kimi qəbul edir. Hesab edirik ki, bu cür eyniləşdirmə cəbası, fenomenin kulturoloji məzmununda konseptual yetərsizlik doğurur.

Sübut etnəyə lüzüm yoxdur ki, mədəni kontekstdə universal hesab olunan dəyər iqtisadi anlamda universal olmaya bilər və əksinə. Yaxud etnoiqtisadi əlahiddəliklə etnomədəni əlahiddəlik eyniyyətdə deyildir. İqtisadiyyat – daima dəyişilmə, yeniləşmə prosesindədir, daima dinamikadadır. Etnomədəni spesifikasiya dəyişikliyin qarşısını almır və alma imkanında da deyildir. O, yalnız dəyişikliyi “özünə oxşatmağa”, onun mahiyyətə “etnikləşməsinə” çalışır... və əksər hallarda da öz istəyinə nail olur, ya da tam yaxud qismən “mənasızlaşdırır”. Amma, bütün bunlar etnoiqtisadiyyatın mədəniyyət fenomeni olduğu gerçəkliyini inkar etmir. Etnoiqtisadiyyatın predmet müəyyənliliyini yeniləşmə kimi səciyyələndirən koqnitiv yanaşma isə prosesi gerçəkləşdirən impulsların qeyri-müəyyən çoxluqların identifikasiyasına istinad edir. Məlumdur ki, “qeyri-müəyyən çoxluğun” təbiətini nə verifikasiya, nə də falsifikasiya yolu ilə aşkarlamaq imkanı yoxdur. Qeyri-müəyyən çoxluq – ölçü proseduru olmayan bir çoxluqdur. Bu o deməkdir ki, sözügedən identifikasiyanın yaradacağı yeniliyin məzmununu yalnız proses başa çatdıqdan sonra, nəticədə görmək mümkündür. Sırf nəzəri prizmadan koqnitiv yanaşma kulturoloji baxışın ziddiyətli məqamlarını şəhr etmə baxımından yararlıdır. Lakin, bu qəbildən olan “cütləşmənin” pragmatik faydası varmı? Sualının da birmənalı cavabı yoxdur.

Mühafizəkar-ənənəvi yanaşma isə modernist paradigmanın təməl nüddələrinə

istinadla etnoiqtisadiyyatı təsərrüfat tiplərinin (ənənəvi → industrial → postindustrial) hər birində mövcud olan sabit konstruktsiya kimi səciyyələndirir. Və, tip dəyişikliyi prosesinə adekvat şəkildə yeniləşdiyi inamını ortaya qoyur. Amma, məlumdur ki, ənənəvi təsərrüfat tipində etnoiqtisadiyyat tipli sistemli əlahiddələşmə mövcud olmamışdır. Digər tərəfdən, əgər tip dəyişkənliyi mütləq səciyyə daşıyarsa, onda Saxaradan cənubda yerləşən ölkələrdə nədən müşahidə edilmir? Bu ölkələr – tarixi xronoloji prizmadan – hələ XVI əsrə gəlib çatmamışlar. Yaxud, dünyanın bir çox regionlarında hələ də barbarlıq dövründə yaşayan toplumların/tayfaların mövcudluğunu necə əsaslandırmaq olar? Zamanca düzxətli yüksəlişə mütləqlik anlamı verən modernist paraqdiqmanın böhranı da göstərir ki, sözügedən yanaşma ilə tarixi gerçəklik arasında məntiqi uçurum mövcuddur.

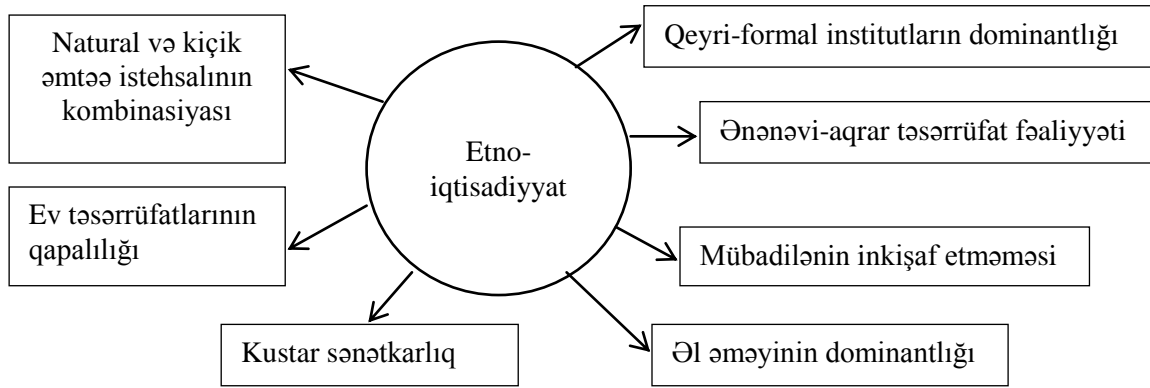

Şəkil 1. Etnoiqtisadiyyat anlayışına nəzəri baxışlar

Etnoiqtisadiyyata ənənəvi baxış daha çox və başlıca olaraq rus tədqiqatçıların əsərlərində rast gəlinir. Məlumdur ki, Rusiya – etnik müxtəlifliyin ən qabarıq şəkildə mövcud olduğu bir ölkədir. Həm də, sözügedən müxtəlifliyin əsasında miqrant axınları dayanmır (Avropada olduğu kimi). Rusiyanın tərkibindəki etnoslar/millətlər öz tarixi torpaqlarında yaşayırlar. Və, nədən bu ölkədə etnoiqtisadiyyatı tarixi geriliyin nümunəsi kimi təqdim etməyə çalışırlar? – yəqin ki, əlavə şəhrə lüzum yoxdur.

Beləliklə rus tədqiqatçılarının böyük bir qrupu etnoiqtisadiyyatın spesifikasını birmənalı olaraq “keçmişlə”, ənənəvi-natural təsərrüfat tipi ilə əlaqələndirirlər (şəkil 2).

Sxemdən görüldüyü kimi, natural təsərrüfat tipi – qapalılıq (ev təsərrüfatlarının) və qarşılıqlı əlaqələrin yoxluğu bazasında etnoiqtisadiyyat tipli etnik əlahiddələşdirmə yarada bilmiş. Amma qarşılıqlı əlaqələrin olmadığı bir şəraitdə etnik əlahiddələşdirmə necə baş verə bilərdi sualının üstündən sükutla keçilir. Natural təsərrüfat tipinin hakim olduğu məkanda iqtisadiyyatın sistem bütövlüyü yarana bilməz və yaranmır da! Bütövlük olmayanda etnik əlahiddələşmə də baş vermir. Natural təsərrüfat tipi – primitiv – ibtidai xarakterli olmaqla, hamı və hər kəs üçün eyniyyətdədir.

Şəkil 2. Etnoiqtisadiyyatın spesifik məzmununun rus versiyası, [2]

Qarşılıqlı münasibətlər sisteminin yoxluğu şəraitində hansısa bir forma məzmununda, o cümlədən etnik müstəvidə əlahiddələşmə mümkün deyildir. Bir sözlə, etnoiqtisadiyyatı yaradan - bazardır.

Etnoiqtisadiyyatın predmet müəyyənliliyi nöqteyi-nəzərindən sinergetik yanaşma, digərləri ilə müqayisədə, daha çox konseptuallıq mövqeyindən çıxış edir. Həqiqətən də, sosio-mədəni dəyərlərlə sosio-iqtisadi sfera və texnoloji bazis arasında qarşılıqlı təsirin mahiyyət açıqlanması etnoiqtisadi əlahiddələşmənin təbiətini sistemli şəkildə anlamaq imkanı yaradır. Bu yanaşma, həmçinin ekoloji baxışın 4-lük (insan→sosium→təbiət→iqtisadiyyat) arasında harmoniya yaratma ehtimalını gerçəkləşdirə bilər. Amma...məlumdur ki, sinergetikanın əsas qanunu – termodinamikanın ikinci qanunu – “naməlumlar” və “qeyri-müəyyənlərlə” işləyir. Sistem daxili entropiyanın yüksəlişi və bifurkasiya prosesi sosio-iqtisadi sistemi “sərhəd situasiyasına” çıxarır. Paradoks ondadır ki, sözügedən “çıxarma” prosesinin ölçü proseduru yoxdur, həmçinin “sərhəd situasiyasına” çıxmış sistemin yeni keyfiyyət səviyyəsinə keçidi baş tutacaq mı, yoxsa elə “sərhəddə” ilişib qalacaq, yaxud “hibridləşəcək mi” suallarının əsaslandırılmış cavabı mövcud deyildir. İnkişaf etməkdə olan ölkələrin böyük qisminə məhz qeyd etdiyimiz “hibrid” təsərrüfat tipi qərarlaşmışdır. Həm də, bu etnik spesifikaya biganə münasibətdən qaynaqlanan nəticədir.

“Hibrid”lik – sosio-iqtisadi sistemin keyfiyyət yüksəlişi potensialına məhvedici

təsir göstərir. “Hibrid”lik – anklavçılığın (həm də, etnik) “kütləviləşməsində” müstəsna rol oynayır. “Hibrid”lik – geriye dönüşü mümkünsüz olan, lakin “geridə qalanların” bir hissəsini yaşatmaqda davam edən və irəliyə (sistemin tam şəkildə yeniləşməsinə) hərəkətin “qorxu” yaratdığı bir bataqlıqdır. “Hibrid” təsərrüfat tipində daha yüksək keyfiyyət səviyyəsində olan tipin atributları “köhnənin” süzgəcindən keçirilməklə tətbiq olunur ki, bu da özünü aldanışdan qeyri bir məna daşımır. Məhz buna görə də, “hibrid” təsərrüfat tipi – mahiyyətcə “bataqlıqdır”.

Bu halda eyni effektlə üzləşirik: irəliyə hərəkətin “qorxu” yaratması, və bataqlıqda çabalayanın daha dərinə batmasının doğurduğu “qorxu” – eyni “qorxudur”. Eyni zamanda, gerçəkliyi olduğu kimi anlayan hökumətlərin epizodik, fraqmental xarakterli subyektiv müdaxiləsi – hissədiləcək dəyişikliklərə gətirib çıxarmır, etnik əlahiddələşmə daha da güclənir və solumun daha yaxşı gələcəyə olan inamı sarsılır.

Etno-iqtisadiyyata sivilizasiya paradigması çərçivəsində yaşama – global tarixi inkişaf kontekstində formalaşmış elmi baxışdır. Hesab edirik ki, ümumbəşəri tarixi inkişaf prosesinin mahiyyət çalarlarına istinadla sivilizasiyanı – mədəni-iqtisadi kontinium anlamında konkret məzmunlu “dünya” kimi qəbul etmək daha düzgün yaşama olaraq qəbul edilməlidir. Elə bir “dünya” ki, öz ideyası, özünəməxsus həyat tərzini, arzu və istəkləri, hətta özünəməxsus ölümü ilə səciyyələnsin [6].

Doğrudur, sivilizasiya - yaşama tərzlərinin ifrat müxtəlifliyi üzündən elmi dərk etmədə problemlə situasiyalardan xilas ola bilmir. Eyni zamanda, etnos → millət → sivilizasiya üçlüyünün iç-içə olduğu gerçəkliyi də inkar edilmir. Əksər milli varlıqların sivilizasiya mənsubiyyəti tarixi gerçəklikdir. Bizim fikrimizcə, hansısa milli/etnik iqtisadiyyatın hansısa sivilizasiyaya mənsubluğunu konkret olaraq aşağıdakı formulla müəyyənləşdirmək olar:

$$M_s = \text{Paradiqma/Empirik konstruksiya}$$

Amma, bu halda da dərk etmə diskomfortu (gerçəkliyin adekvat təsviri aspektindən) aradan qalxmır. Məsələn, Azərbaycanla bağlı situasiyanın birmənalılıq problemi mövcuddur.

Azərbaycanın sovet-sosialist keçmişini bu yönümdə birmənalı olaraq, mənfi rol oynamışdır: “...SSRİ-də mövcud olan siyasi iqtisadın marksist məktəbi iqtisadi təhlilin psixoloji aspektlərini antielmi subyektivizm hesab edirdi” [3]. “Sovet adamı” tipli mutanti formalaşdırmağa çalışan bir sistemdə, zətən başqa cür yaşama da ola bilməzdi. “Kommunizm” cəmiyyəti qurmağa cəhd edən bir toplumda davranışın fərqli psixoloji aspektlərinin mövcudluğu – mümkünsüz bir şeydir.

Ümumiyyətlə, müxtəlif məzmunlu tarixi “miraslara” rəğmən iqtisadi fəaliyyətin, ələlxüsus iqtisadi davranışın etnopsixoloji spesifikasiyası yalnız XX əsrin sonunda diqqət mərkəzinə gəlmişdir. Ortodoks təfəkkürün güclü pressinqinə baxmayaraq, iqtisadi davranışın psixoloji “tutumunu” görməməzlikdən gəlmə - gerçəkliyin inkarı anlamını daşımağa başlamışdır. Modernist paradigmanın böhranı ilə başlanan proses bu tipdə olan bir çox “gizlinlərin” aşkara çıxmasında əhəmiyyətli rol oynadı. Sovet mutantizmindən müasir rus mərkəzçiliyinə keçid sivilizasiya mənsubiyyətliyi problemini daha da kəskinləşdirdi.

Rus yaxud postsovet avrasiyası “dünyası” – daha çox keçmiş zamanla “yaşayır”. Rus mərkəzçiliyinin sistemli böhranı fonunda sözügedən coğrafiyanı “qloballaşan zona” keyfiyyətində təqdim etmək reallıqdan çox uzaq olardı. Coğrafi aspektdən parçalanma prosesini dayandırmaq məqsədi ilə Rusiyanın rəhbərliyi ilə son 30 ildə aparılan inteqrasiya prosesləri də tarixi bütövlüyü qorumaqda acizdir. Ümumi şəkildə götürsək, postsovet avrasiyasında gedən inteqrasiya təşəbbüsləri – ilkin başlanğıcdan ziddiyətli tənəsüblüklərlə

əhatə olunur.

İmperiya və sovet keçmişinin təməl “müddəalarından” çıxış etməklə postsovet coğrafiyasında aparılan inteqrasiya proseslərinin əsas problemi əslində mahiyyət problemdir: 1990-cı illərdən başlayaraq növbəli ardıcılıqla yaradılan inteqrasiya blokları (MDB, Gİ, AİƏT, Aİ və s.) nəyin birliyidir: dəyərlərin? mənafehlərin? yoxsa məqsəd ümumiliyin? Bunların heç biri deyil! Digər tərəfdən, “işğal zona”larının – Gürcüstanın iki muxtar respublikası, Moldovanın Dnestryanı bölgəsi, Ukraynanın şərq və Krım yarımadası, Qarabağ (Azərbaycan) problemi – mövcudluğunu birlik yaradan proses kimi qəbul etmək mümkünmü?

Digər tərəfdən, “Rus” dünyasının mental modelində ziddiyyətlərin daha da kəskinləşməsi müşaiət olunmaqdadır. Məsələn, Azərbaycan və Mərkəzi Asiyanın türk dövlətləri həm islam, həm də türk dünyasına üzvi surətdə bağlıdırlar. Bu ölkələrin sivilizasiya mənsubluğu, mental-mənəvi identifikasiyası prosesində artıq türk elementi ön plana çıxmışdır. Bu anlamda sivilizasiya mənsubluğunun sərhəd probleminin qeyri-müəyyənliyi tədricən aradan qalxmaqla, entropiyanın dərəcəsi yüksəlməkdədir. Ölkənin sivilizasiya mənsubiyyəti yaxud bizim terminologiya ilə - müxtəlif “dünya”lardan birinə aidliyi – sistemli səciyyə daşımaqla, “yarımçıqlığı” qəbul etmir. Yəni, yalnız öz sərhədləri olan “nə isə” – onun özüdür (V.Hegel). Bu tezis hətta rəqəmsal paradıqma üçün də keçərlidir.

Göründüyü kimi, “Rus” dünyası yaxud Avrasiya dünyasının ruzmərkəzçiliyi versiyası, sözün bütün mənalarında iflasa uğramışdır. Bəşəriyyətin bu günü və gələcəyi üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edən avrasiyaçılıq ideyasının yeganə xilas yolu – türmərkəzçiliyin mərkəzi konstruksiya keyfiyyətində qəbulundan keçir.

Avrasiyaçılıq – rus mənşəli ideyadır. Avrasiyaçılığın – Türkiyə-mərkəzçiliyi, rus yanaşması ilə müqayisədə daha gerçək məzmun daşıyır. Avrasiyaçı yanaşma – neoliberal qloballaşmadan əsaslı surətdə fərqlənir:

- 1) milli varlığın mühafizəsi və inkişafı; milli müxtəlifliyin (sözügedən coğrafiyada) yaşam haqqının qorunması, qarşılıqlı münasibətlərin bərabərhüquqluluq bazasında formalaşması; Qərb mərkəzçiliyin inkarı;
- 2) Amerikan praqmatizminin sintetikliklə əvəz olunması;
- 3) qloballaşmanın neoliberal paradıqmasından imtina; Fərqli ssenarilərin dövriyyəyə buraxılması; Məsələn, “Qloballaşmış zona”ların yaradılması; Başqa sözlə bizim müxtəlif “dünya”lar adlandırdığımız geososişmların və makrocöğrafi məkanların formalaşması.

Başqa sözlə, neoliberal paradıqma və onun “yeganə” inkişaf yoluna alternativ ola biləcək strateji yönümlülükdən söhbət gedir.

“Etnoiqtisadiyyat” anlayışı...

Rus tədqiqatçıların etnoiqtisadiyyat anlayışına yanaşma müxtəlifliyi, demək olar ki, sərhədsizdir.

Etnoiqtisadiyyat:

- Etnosların təsərrüfat ukladı bazasında tarixi aspektdən ərazicə lokallaşmış iqtisadi seqmenti; ənənəvi təsərrüfat tipinə aid olan iqtisadi yaranışdır [9].
- Etnik faktorlarla təsərrüfat ukladının tipi arasında qarşılıqlı əlaqələri öyrənən elmi istiqamətdir. [1]
- Etnik və formasiya komponentinin təsiri altında formalaşmış təsərrüfat sistemidir [7].
- İlk növbədə etnik faktorun hesabına fəaliyyət göstərən ictimai təkrar istehsalın nisbi müstəqil sferasıdır [5].
- Etnomillik komponentlərin postindustrial atributlarla üzvi simbiozu – etnoiqtisadiyyat.

diyyata keçid prosesidir [8].

- Etnosların ətraf mühitə uyğunlaşmasının təmərgüzlənmiş ifadəsidir [7].
- Millətlərin postindustrial erada inkişafını öyrənən iqtisad elmidir [4].

Bu qəbildən olan deyimlərin sayı kifayət qədər çoxdur. Ümumiyyətlə, anlayışa yanaşma arealı, yuxarıda da qeyd etdiyimiz kimi, sərhədsizliyi ilə nəzər-diqqəti cəlb edir. Sanki söhbət spekulativ diskursun “nələrə qadir olduğunu” aşkarlamaqdan gedir. Yanaşma müxtəlifliyi qeyri-səlis çoxluq formasında təzahür edir: eyni anlayışın - ənənəvi təsərrüfat tipindən tutmuş postindustrial iqtisadi sistemə qədər əksər tarixi dövrlərdə eyni məzmun daşdığını necə təsbit etmək olar?

Məlumdur ki, bəşər tarixində ən uzun tarixi dövr ənənəvi təsərrüfat tipinə aiddir: neolit inqilabından bizim eramın XVI əsrinə qədər olan tarixi inkişaf mərhələsindən söhbət gedir. Və, bu dövr ərzində sözügedən fərqliliyin yalnız iki təzahürünə rast gəlinir: Asiya və antik təsərrüfat üsulu. Yəni, eyni təsərrüfat tipinin Şərq-Qərb müxtəlifliyi; Həmçinin, sözügedən müxtəliflik mahiyyət deyil, fəaliyyət konstruksiyasının komponentləri bazasında formalaşmış və heç bir halda etnik məzmun daşımamışdır. Etnik amilin meydana çıxdığı dövr protestant inqilabının baş verdiyi (1514-katolik kilsəsindən ayrılması) dövrdən sonrakı mərhələdə olmuşdur. Kütlənin milliləşməsi prosesi də məhz bu dövrə təsadüf edir. Sırf iqtisadi anlamda baş verən “sosiallaşma” – dinimərkəzçilikdən (milli fərqlər inkar olunur) antropomərkəzçiliyə (milli-etnik komponentin aktuallaşması) keçidlə fərqli konseptual məzmunluluq ortalığa qoydu. “İqtisadi mərkəzçilik” ideologiyasının qərarlaşması ilə qeyd etdiyimiz müxtəliflik – yeni məzmunlu müxtəlifliklər doğurmaqla milli-etnik spesifikanı dominant mövqeyə yüksəltdi. Bu gerçəklik, yəni ortodoksların iqtisadiyyata münasibətdə sərgilədikləri universallıq anlayışının real məzmunundan xaliliyi – XIX əsrin ikinci yarısında (Alman tarixi məktəbi) bütün çılpalığı ilə ortaya qoyuldu. Sözügedən gerçəkliyin aktuallaşması isə yalnız XX əsrin sonunda baş verdi. Ortodoks universallığın özünü aldanış xarakteri daşdığı bütün təfərrüatı ilə dərkəlməyə başlandı: Eyni nəzəri müddəalara istinadla qurulan iqtisadi konstruksiyalar müxtəlif ölkələrdə müxtəlif – fərqli davranış tipləri və nəticələr doğurdu. Və bütün bu müxtəliflikləri yaradan şey – milli-etnik dəyərlər sistemidir. Ortodoksların mütləq həqiqət kimi təqdim etdikləri universal anlayışlar (bazar, rəqabət, fayda və s.) konkret toplumun (oxu:etnosun, millətin) qeyri-formal institutlarının “süzgəcindən” keçməklə “özünüküləşdirilir”. “Özünüküləşdirmə” prosesi müxtəlif milli toplumlarda müxtəlif konfigurasiyalı münasibətlər sistemi doğurur. Məsələn, iqtisadi prosesin spontan tənzimləyicisi kimi qəbul edilən bazar institutu ölkələr bölümündə fərqli məzmunlu konstruksiya kimi meydana çıxır. Yəni, hansısa bir formada (deklarativ yanaşma istisna olmaqla) eyniyyətdən danışmaq mümkün deyildir: Azərbaycan bazarı ilə Almaniya (Fransa, İtaliya və s.) bazarı fərqli bazarlardır. Almaniya bazarında effekt verə biləcək yenilik Azərbaycan bazarında əks-nəticə ilə yekunlaşa bilər. Ona görə ki:

1. İnkişaf səviyyələri arasında dərin uçurum mövcuddur. Tarixi-xronoloji aspektdən gerilik 50-70 il civarındadır. Yüksək keyfiyyət səviyyəsinə yüksəlmiş cəmiyyət üçün faydalı ola biləcək yeniliklər aşağı keyfiyyət səviyyəli cəmiyyətlər üçün keşərli deyildir. Və, bu prinsipə mümkün olmayanlar sırasındadır.
2. Cəmiyyət və təsərrüfat tiplərinin müxtəlifliyi, yəni, birgə yaşayış qaydaları və davranış (təkcə iqtisadi yox) tipləri arasında kəskin fərqlərin mövcudluğu.
3. Birgə yaşayış qaydalarını mənə ilə yükləyən milli-etnik dəyərlər sisteminin spesifik özəllikləri və s.

Beləliklə, inkişaf etmiş ölkələrin təcrübəsindən yararlanmaqla etnoiqisadiyyatı həmin

yüksəkliyə qaldırmaq mümkündür, yaxud yenidən velosiped icad etməyə ehtiyac yoxdur, qurmaq istədiyimiz “gələcək” qonşuluğumuzdadır, onların “ləpəri” ilə getmək yetərlidir tipli qənaətlər gerçəkliyin yalnız təsvirindən doğan təsbitlərdir. Əslində isə - bunu dünya ölkələrinin inkişaf təcrübəsi də təsdiq edir – hər bir “etnoiqtisadiyyatın” özünəxas və özünün icad etdiyi “velosipedi” olmalıdır. “Kirayəyə” götürülmüş “velosipedlə” uzun məsafəni qət etmək mümkün deyildir. Göründüyü kimi, fenomenin konseptual məzmunluluğu kontekstində rus tədqiqatçıların ifrat geniş diapazonlu yanaşma məntiqi ən səthi elmi tənqiddə belə dözmür.

Yeniləşmə spesifikasiyası

Etnoqitisadiyyat – konkret etnosa (oxu: millətə) məxsus spesifik dəyərlərlə “yüklənmiş” iqtisadi konstruksiyadır. Həmin dəyərlərin praqmatik müstəvidə realizasiyasının doğurduğu lokallaşmadır. Yaranışı qanunauyğun səciyyə daşıyır və obyektiv xarakterlidir.

Etnoqitisadiyyat – “qan eyniliyi” (oxu: milli mənsubiyyət) qrupunun formalaşdırdığı əlahiddələşmədir. Yəni, yabançı qarışığı yoxdur, etnik stereotiplər və etnik psixologiyanın spesifikasiyası ilə determinə olunmuş “xalis” yaranışdır. İqtisadiyyatın əsas ölçü proseduru – kəmiyyətə qiymətləndirmə mümkün deyildir. Məhz bu aspekt fenomenlə bağlı qiymətləndirmənin birmənalılığına nail olmaq imkanı vermir. Bu aspekt, eyni zamanda, yeniliyə meyillik, yeniliyə açıqlıq dərəcəsi ilə əlaqədar da keçərlidir.

Etnoqitisadiyyat – etnik “qapalılıq” anlamını daşımır. Təkamül prosesi yeniləşmə üzərində bərqərarlıdır. Yəni, iqtisadi həyatda – dəyər tutumundan asılı olmayaraq – hər şey yeniləşməyə məruz qalır. Amma, sözügedən yeniləşmənin tezlik dərəcəsi və zaman surəsi müxtəlif etnoqitisadiyyatlarda müxtəlif olur. Digər bir problemlə situasiya yeniləşmənin təbiətilə əlaqədardır: sosio-iqtisadi prosesin daxili məntiqi ilə baş verən və qaçılmaz xarakter daşıyan yeniləşmə ilə subyektiv müdaxilənin həyata keçirməyə çalışdığı yeniləşmə fərqli yeniləşmələrdir. İkinci halda-yeniləşmə daha çox imitasiya səciyyəli olur.

Əvvəlki araşdırmalarımızda da qeyd etdiyimiz kimi, məhz bu anlamda inkişaf mərhələlərinin üstündən “sıçramaqla” keçmək həm mümkünsüz, həm də mənasızdır. Yeniləşmə, keyfiyyət yüksəlişi prosesi (oxu: inkişaf) mərhələli struktura malikdir. Yeniləşmə - birdəfəlik akt deyil! Başlanğıcı məlumdur, sonu yox! Etnoqitisadiyyatın yeniləşmə meyilliyi yeni yaranışın yaxud yaranmaqda olanın etnopsixologiyaya uyğunluq dərəcəsi ilə səbəbiyyət bağlılığındadır. Əlbəttə də ki, sözügedən bağlılığı mütləq mənada anlamaq olmaz. yəni, heç bir halda mütləq “qapalılıqdan” söhbət gedə bilməz. Etnoqitisadiyyatın – özünəxas dəyərlərlə “çəpərlənmiş” mühafizə zolağında, çoxsaylı ekzogen amillərin təsiri altında müəyyən dəyişikliklər baş verir. Amma, bu qəbildən olan dəyişiklikləri keyfiyyət yüksəlişi səciyyəsi daşıyan yeniləşmə kimi tövsif edilməsi mümkün deyildir. Bu halda etnik davranış tipi və bütövlükdə etnik spesifikasiyanın mahiyyətində keyfiyyət yeniləşməsi prizmasından dəyişiklik baş vermir. Yəni, mühafizə zolağında müşahidə edilən dəyişikliklər – geri dönüşlü və qısamüddətli dəyişikliklərdir: hansısa bir qanunauyğunluğa tabe deyil və yeni məzmunlu səbəbiyyət, o cümlədən struktur və funksional bağlılıqlar yaratmır. Bir sözlə, mühafizə zolağında baş verən qısamüddətli dəyişikliklər – effektiv “gələcək” quruculuğu nöqtəyi-nəzərindən mənasız dəyişikliklərdir. Və, bu anlamda birdəfəlik və qəti olaraq dərk edilməlidir ki, arzu edilən “gələcək” – öz-özünə, yaxud neoliberal spontanlığın dəstəyi ilə gələ bilməz!

Etnoqitisadiyyat qloballaşma prosesində: etnik spesifikasiya qloballaşa bilərmi?

Son 50 il ərzində dünya iqtisadiyyatının məruz qaldığı qloballaşma prosesi fərqli dəyər tutumuna malik iki müxtəlifliyi/mərhələni özündə ehtiva edir:

- 1) Industrial təsərrüfat tipinin doğurduğu qloballaşma: əsas hədəf, prosesə qoşulmuş əksər ölkələrdə rifah cəmiyyətinin qurulması, inkişaf prosesinin

modernist paradıqma çərçivəsində həyata keçilməsi olmuşdur... Yalnız inkişaf etmiş az saylı ölkələrdə ümumrifah cəmiyyəti quruculuğu gerçəkləşdi. Əsas nəticə isə... anqlo-sakson dəyərlərin “qloballaşması” və ona ümumbəşəri xarakter əxz edilməsi oldu. Və, eyni zamanda, həmin azsaylı rifah dövlətlərində cəmiyyətin və təsərrüfatın tipi dəyişdi: postmodern dəyərlər bazasında postindustrial təsərrüfat tipi formalaşdı... Qloballaşma prosesi çox rəvan bir şəkildə postindustrializmə istinad etməyə başladı.

- 2) Postindustrial təbiətli qloballaşmada (2000-ci ildən etibarən) əsas hədəf azadlıq və onun sistemli şəkildə genişləndirilməsidir. İfrat dərəcəli fərdiləşməni görünməmiş dərəcədə aktuallaşdırmaq yolu etnik/milli spesifikanın (məsələn, anqlo-sakson dəyərlər sistemi) etnik müxtəliflik üzərində həyata keçirilən “pressinqi” – milli iqtisadiyyatlarda iqtisadi “yaddaşın” silinməsinə və yekun olaraq, iqtisadi “manqurtlaşmaya” gətirib çıxarır.

Məlumdur ki, hamının və hər kəsin əldə etməyə çalışdığı iqtisadi fayda – birmənalı olaraq, sosial məzmun daşıyır. İqtisadi fayda – sosio-mədəni dəyərlərin realizasiyasından alınan “məhsuldur”/effektdir. Gəlir, mənfəət və s. İnteqral məzmun daşıyan fayda fenomenin daxili komponentləri sırasında yer alırlar və onlarda baş verən artım, mexaniki olaraq faydanın “çoxalması” anlamını daşımır. Məsələn, hətta dayanıqlı formada artan gəlir/gəlirlilik – ümumcəmiyyət miqyasında ədalətli şəkildə bölünmürsə yaxud bölgünün sosiallaşma dərəcəsi sözügedən miqyası ehtiva etmirsə, onun sosial bütövlüyü özündə təcəssüm etdirən “iqtisadi fayda” fenomeninə heç bir aidiyyəti yoxdur.

Başqa sözlə, iqtisadi fayda sistem bütövlüyü səciyyəsi daşıyan fenomendir və onun “anklav” xarakterli təsarühü prinsipcə mümkün deyildir. Gəlir, mənfəət, iqtisadi artım və s. “anklav” miqyaslı ola bilər və olurlar da! Bu halda hansısa bir yönümdə (hətta həmin “anklavın” daxilində) keyfiyyət yeniləşməsi baş vermir.

Əvvəllər də qeyd etdiyimiz kimi, keyfiyyət yeniləşməsi (oxu:inkişaf) yeni “yaranaşın” faydalı xassələrinin çoxalması deməkdir. Və, bu “çoxalma” ümumcəmiyyət miqyasında “yenilik” doğurur. İnkişaf etməkdə olan ölkələrin bir qrupunda, o cümlədən Azərbaycanda müşahidə edilən “anklavlıq” heç bir formada sosiallaşmır və heç bir halda sistem bütövlüyünə “xidmət” etmir. Eyni zamanda, “anklavlıq” etnik mənsubiyyətli də ola bilər.

Etnik spesifikanın reaksiyası əsasən tədavül sferasında qapalı yaxud kriminal xarakterli şəbəkənin təşkilində təzahür edir. Bu aspekt miqrant axınları içərisində daha populyardır. Yəni, “anklavlıq” – etnik müstəvidə fərqli məzmun daşıyır və qapalılığın daha da güclənməsi ilə müşaiət olunur. Yeri gəlmişkən, qeyd edək ki, iqtisadiyyatda, illah da postindustrial qloballaşmanın gedişində müşahidə edilən spekulyativ əməliyyatların “kütləviləşməsi” – iqtisadi siyasətdəki boşluq və yalnızlıqla bahəm, etnik spesifikanın özünüqoruma instinktinin doğurduğu gerçəklikdir. Və, bu sosio-iqtisadi münasibətlər sisteminin “görünməyən” seqmentləri sırasında yer alır. Təbiidir ki, etnik “anklavçılıq” da faydalılığın sistem bütövlüyü xassəsinə tam şəkildə əks-mövqə sərgiləyir. Qeyd edilən etnik əlahiddələşmənin uzun dövr ərzində mövcudluğu – hansısa bir yönümdə keyfiyyət yeniləşməsi potensialını bəribaşdan mümkünsüz hala gətirir. Postindustrializmin gətirdiyi ifrat fərdiləşmə belə etnik qapalılığın aradan qaldırılmasında acizlik nümayiş etdirir. Rəqəmsal transformasiya və postinsan erasına istiqamətlənmiş “süni intellekt” kultu – bütün baxış bucaqlarına görə - ümumbəşəri eyniyyətə gətirib çıxaracaq və süni implantlar vasitəsi ilə insan populyasiyasının yeni tipini yaradacaqdır. Amma, nə hikmətdirsə Yaponiyanın hazırladığı robot-androidlər belə yapon fizionomiyasını daşıyırlar.

Göründüyü kimi, qloballaşma prosesi etnik spesifikanı “qloballaşdırmaq”,

eyniyyətə gətirmək imkanında deyildir. Bu problemi, hipotetik olaraq, yalnız “süni intellekt” aradan qaldıra bilər – deyimi rəqəmsallaşmanın doğurduğu ümumbəşəri eyforiyanın gəldiyi qənaətdir və reallaşma ehtimalı yox səviyyəsindədir. Teologiyanın da təsbit etdiyi kimi etnik/millî müxtəliflik bəşəriyyətin mövcudluq formasıdır. Və, necə ki, industrial təbiətli qloballaşma prosesi anqlo-sakson dəyərlərin “qloballaşması” və bütün bəşəriyyətə aid edilməsi hədəfinə çata bilmədisə, eləcə də postindustrial qloballaşma – insani fəzilətlərə spekulyativ yanaşma, ifrat fərdiləşmə və “süni intellekt” ilə etnik (milli) spesifikasiyanı aradan qaldıra, ümumbəşəri “eyniyyətə” nail ola bilməyəcəkdir... Vaxtilə “iqtisadi insan” abstraksiyasını “ilahləşsirinlər”, indi də “süni intellektə” eyni münasibət sərgiləyərlər. Nəticənin eyni olacağına şübhə yoxdur. Sadəcə olaraq, global kapitalın mütləq hakimiyyət hərisliyinə adekvat şəkildə tarix təkrar olunur. Subyektiv müdaxilənin təhriki altında baş verən təkrarlanmada yeganə fərq – texnoloji imkanların daha yüksək səviyyəyə çatmasıdır.

“İqtisadi mərkəzçilik” ideologiyasının etno-iqtisadi proyeksiyası

Ümumbəşəri kontekstdə baş verən kardinal yeniləşmə, məhz bu ideologiyanın doğurduğu yeniləşmədir. Cəmiyyət həyatının bütün parametrlər üzrə “iqtisadiləşməsi”, hər şeyin və nə qədər paradoksal səslənsə də - hər kəsin dəyərlilik dərəcəsinin iqtisadi kordinant sistemində qiymətləndirilməsi - əvvəlki tarixi dövrlərdən əsaslı surətdə fərqlənən yeni məzmunlu birgə yaşayış qaydalarının formalaşmasına gətirib çıxardı.

Maksimum iqtisadi fayda – insan həyatının əsas imperativinə çevrildi...

Amma, “eyni yolla” hərəkət edən müxtəlif etnik-millî varlıqlar müxtəlif nəticələrlə qarşılaşdılar. Postindustrial təbiətli neoliberal qloballaşma belə bu problemi aradan qaldıra, iddia etdiyi kimi, müxtəliflikləri “eyniyyətə” gətirə bilmədi. Tam əksinə olaraq, sözügedən müxtəlifliklərin daha çoxsaylı fərqli müxtəlifliklərə bölünməsinə rəvac verdi.

Kiçik bir qrup istisna olmaqla, etnik → millî varlıqların böyük əksəriyyəti üçün iqtisadi faydanın maksimumlaşdırılması arzusu, bu gün də arzu olaraq qalmaqdadır. Eyni zamanda, feodal imperiyaları dövrünün aqalığ → tabeçilik konstruksiyası – sırf iqtisadi kontekstdə - olduğu kimi bərpa olundu. O dərəcədə ki, “tabe”liyə düşmüş milli/etnik varlıqların öndə olana (oxu:ağa) çatma və onu ötüb-keçmə imkanları tam şəkildə mümkünsüz hala gəldi...

Mövzuya qayıdaq! İqtisadi mərkəzçiliyin – cəmiyyətin varoluşu və inkişafında aparıcı ideoloji konstruksiyaya çevrilməsinin etnik proyeksiyası – sırf iqtisadi anlamda lokallaşmanın (etnik) daha da güclənməsinə gətirib çıxarır: iqtisadi etnomərkəzçilik konkret sərhədləri olan bir yaranışa çevirir. Və, ölkədaxili, eləcə də ölkələrarası qarşılıqlı əlaqələrdə etnomədəni “hibrid”lik formasında münasibətlər sistemi yaradılır/yaradılmağa cəhd göstərilir.

“Hibrid”liyi yaradan proses – etnomədəni müdaxilədir: yəni, qarşılıqlı münasibətlərdə dəyərlərin ekvivalent mübadiləsi deyil, müdaxiləsi baş verir. Və, şübhəsizdir ki, mədəni “hibrid”lik güclü olanın (siyasi, hərbi, iqtisadi və s.) dominantlığı bazasında qərarlaşır. Elə problemin “gizləndiyi” mənbə də məhz güclünün yaratdığı “hibrid”likdir. Formal institutların dəstəyi ilə aparıcı etnosun spesifikasiyasını yerdə qalanlara “pərçimləmək” – qətiyyənlə keyfiyyət yeniləşməsi anlamında qəbul edilməməlidir. Bu cür yanaşma – “tabeçilikdə” olan etnosların maksimum iqtisadi fayda əldə etməsinə deyil, iqtisadi durğunluğa/patologiyaya səbəb olur və obrazlı şəkildə desək, sözügedən etnosların iqtisadi anlamda “manqurtlaşmasına” gətirib çıxarır. Məlumdur ki, iqtisadiyyat “yaddaşı” olan sistemdir və o heç nəyi “unutmur”, eyni zamanda yenilik kimi təqdim edilənin də immanent xassəli olmasını tələb edir. Şübhə yox ki, qısa xülasə şəklində təsvir etdiyimiz

etnik “hibridlik” - əsasən və başlıca olaraq subyektiv müdaxilənin yaratdığıdır.

Prosesin təbii təkamül forması heç bir halda “hibridlik” doğura bilməz. Təkamülün gətirdiyi yeniləşmə uyğunluq → ümumilik → bütövlük xətti üzrə hərəkət edir. Subyektiv müdaxilə - təkamül prosesinin funksiyalarını həyata keçirmək iqtidarında deyildir.

Bu anlamda edə biləcəyi yeganə şey – ümumcəmiyyət miqyasında iqtisadi faydanın sosiallaşmasına nail olmaq və bunu ədalətlik koordinantı üzərindən həyata keçirməkdir. Digər istiqamət – formal institutların etnik müxtəlifliyə adekvat şəkildə tətbiqi, yəni regional bölümdə fərqli məzmun daşmasıdır. Fərqlilik – konkret etnoiqtisadiyyatın spesifikasına istinad etməlidir.

Qeyd edilən məzmunlu yeganə düzgün yanaşmanın yalnız bir alternativi ola bilər: Etnik varlıqlara dövlət müstəqilliyinin verilməsi!

Son söz, yaxud etnoiqtisadiyyat = milli iqtisadiyyat eyniyyəti: bağlılığın konseptual məzmunu.

Söz yox ki, etnoiqtisadi fundament olmadan milli iqtisadiyyat, milli iqtisadi sistem formalaşsın bilməz. Bu anlamda etnoiqtisadi lokallaşma milli iqtisadiyyatın “nüvə”sidir. Və, milli iqtisadiyyat təkcə “nüvə”dən ibarət deyildir...(bax:şəkil 3) “Milli” sözünü ümumcəmiyyət miqyasını ehtiva edir. Etnoiqtisadiyyata münasibətdə isə iki cür təzahürlə qarşılaşırıq:

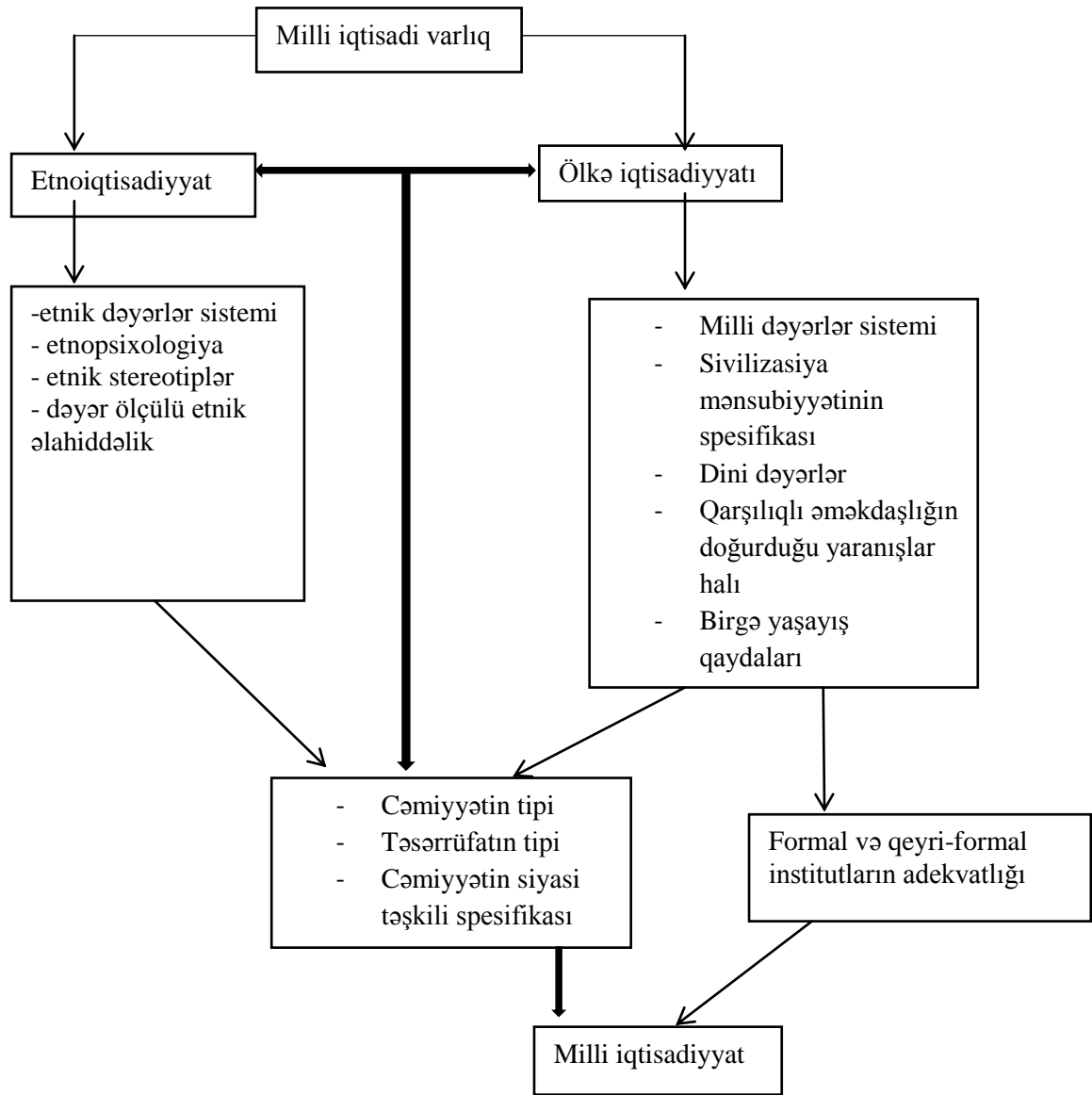
- 1) Monoetnik tərkibli ölkələrdə etnoiqtisadiyyat ölkə miqyasında ümumi xarakterə malik olur. Amma, bu halda da belə sözügedən “bərabərlik” gerçək məzmun daşmır;
- 2) Polietnik tərkibli ölkələrdə isə “etnoiqtisadiyyatlar” çoxluğu formalaşır. Ölkədə kompakt şəkildə yaşayan nə qədər etnik qrup varsa, bir o sayda dəyər ölçülü sərhədlərlə lokallaşmış etnoiqtisadi əlahiddələşmə baş verir.

Fenomenin idrakı prosesində problemlə situasiya yaradan məqam məhz bu aspektlə bağlıdır. Polietnik tərkibli ölkələrdə “milli iqtisadiyyat” deyilən şey varmı? yaxud milli iqtisadiyyat – sözügedən çoxluğu özündə ehtivamı edir? Yaxud, müxtəlif məzmunlu etnoiqtisadiyyatlar (polietnik ölkədə) inkişaf potensialı, yeniləşmə meyliyi və s. nöqtəyi nəzərindən eyni səviyyədədirəlmə? Yaxud, etnoiqtisadiyyatlar arası qarşılıqlı, çulğalaşma baş verirmi/verə bilərmə? və s. tipli suallar çoxluğu uzun müddət ərzində elmi araşdırmalar (iqtisadi) sferasından kənar qalmışdır. Elə indinin özündə də bu aspektdə aparılan tədqiqatlar epizodik – səthi xarakter daşıyır və daha çox deklarativ bəyanatdan o yana keçmir.

Blok-sxemdən də (şəkil 3) göründüyü kimi, “etnoiqtisadiyyat” tipli əlahiddələşmə birmənalı olaraq dəyər məzmunludur.

Yəni, institusional rakursdan formal deyil, qeyri-formal səciyyə daşıyır. Bu o deməkdir ki, müxtəlif “etnoiqtisadiyyatlar” arası qarşılıqlı çulğalaşma tənzimlənən yaxud idarə edilən proses deyildir. Və, əgər belə bir çulğalaşma baş verirsə də (ki, bu yönümdə hansısa bir elmi fakt mövcud deyildir), bu yalnız təbii-təkamül prosesinin gedişində gerçəkləşə bilər. Yəni, formal olaraq dövlətin bu yönümdə fəaliyyəti tolerantlıq və multikulturalizmin aşırı təbliği ilə məhdudlaşır. Təbii ki, əksər etnik qruplar üçün eyni şəraitin/situasiyanın formalaşdırılması sosio-siyasi və sosio-mədəni kontekstdə məqbul hesab edilə bilər. Lakin, sözügedən “eyniliyin” iqtisadi proyeksiyasının hansısa bir formada qarşılıqlı çulğalaşma doğurma ehtimalı yoxdur: etnoiqtisadiyyat – etnik spesifikamı olduğu kimi saxlayır.

Bir sözlə, müxtəlif etnoiqtisadiyyatların “qarşılıqlı çulğalaşması” deyilən bir şey gerçək deyildir və təxəyyül “məhsulu” anlamında qeyri bir məna daşmır.

Şəkil 3. Milli iqtisadi varlığın struktur anatomiyası

Göründüyü kimi, milli iqtisadiyyat – milli iqtisadi varlığın əsas təzahür formasıdır. Və, o sistem bütövlüyü xassəsinə malikdir. Yəni, həm formal, həm də qeyri-formal institutların praqmatik anlamda fəaliyyət göstərdiyi iqtisadi/sosio-iqtisadi konstruksiyadır. Milli iqtisadiyyat – etnoiqtisadiyyatların sayı/say çoxluğu ilə xarakterizə oluna bilməz. Polietnik cəmiyyətlərdə milli iqtisadiyyatın “nüvə”si kimi aparıcı etnosun yaxud dövlət quran millətin etnoiqtisadiyyatı çıxış edir. Və, digər etnoiqtisadiyyatlar aparıcı etnoiqtisadiyyatın pressinqi altına düşür və ona “oxşamağa” təhrik edirlər: formal institutlar vasitəsi ilə.

Polietnik cəmiyyətlərdə müxtəlif etnosların kompakt şəkildə yaşadığı regionlararası inkişaf səviyyəsi arasındakı fərqlərin əsas mənbəyi məhz bu amillə bağlıdır. İctimai həyatın digər sferalarından fərqli olaraq, iqtisadi müstəvidəki etnik spesifikasiyaları “pressinq” yolu ilə milli bütövlüyə, vahidliyə yaxud eyniyyətə gətirmək çabası, heç bir situasiyada effektiv ola bilməz və olmur da! Bu halda cəmiyyətin qarşılaşacağı situasiya, ən yaxşı halda resessiya ola bilər.

Ölkə miqyasında formalaşdırılan və həyata keçirilən iqtisadi siyasət sosio-mədəni reallığı olduğu kimi nəzərə almaq məcburiyyətindədir. İqtisadi sistemin dayanıqlılığı və etibarlılıq dərəcəsinin təminatında fundamental rol oynayan amillər sırasında sosio-mədəni identikliyin qərarlaşması zəruriliyi ön sırada yer tutur. Məlumdur ki, davamlı inkişaf – iqtisadi sistemin dayanıqlılığının doğurduğu keyfiyyət situasiyasıdır. Sistem dayanıqlılığı isə sosio-mədəni identikliklə sıx determinoloji bağlılıqdadır. Apardığımız araşdırmalar göstərir ki, inkişaf etməkdə olan ölkələrin böyük əksəriyyətində sözügedən problemli situasiya “görməməzlikdən” gəlir. “Görməməzlik” probleminin kökündə dayanan əsas səbəb – etnik spesifikanın (iqtisadi sferada) kəmiyyətə ölçü prosedurunun yoxluğu və bu əsasda da “hər şey öz-özlüyündə düzələcəkdir” qənaətinə inam bəslənməsidir. Paradoks ondadır ki, neoliberal/ortodoks yanaşmanın baza prinsipləri olduğu kimi tətbiq olunmur, amma, neoliberal “nağıllara” möhkəm inam bəslənir. Məsələn, sərvət/var-dövlətlə bağlı yanaşma tərzini hamı və hər kəs üçün (oxu: müxtəlif etnoslar) eyni məzmun daşıyırmı? Qətiyyətlə! Ən azı iki müxtəliflik mövcuddur: 1) Sərvətin davamlı olaraq artırılması; 2) Sərvətin qorunub – saxlanması; Bütün təfərrüatı ilə “bazarlaşmış” cəmiyyətdə sərvətin qorunub saxlanmasının əsas variantı onun davamlı şəkildə artırılmasıdır. Bu – neoliberal/ortodoks yanaşmanın təməl prinsiplərindən biridir.

Bununla belə, neoliberal modelə bazar iqtisadiyyatı qurduqlarını elan etmiş postsovet avrasiyası ölkələrində, illah da türk dövlətində məhz ikinci variant tətbiq edilir: həm dövlət, həm də özəl sektorun əsas qayğılarından biri, əldə edilmiş sərvəti, nəyin bahasına olursa olsun qoruyub-saxlamaqdır;

Özəl sektor, bu məqsədlə, ya hər təpənin başında bir imarət tikdirir, ya da xarici ölkələrdə daşınmaz əmlaka külli miqdarda vəsait yatırır. Amma, unudurlar ki, bu yolla həm özlərinin, həm də fəaliyyət göstərdikləri milli iqtisadiyyatın investisiya potensialına öldürücü zərbə vururlar. Bu cür yanaşmaya özəl sektorda fəaliyyət göstərən digər etnosların – hər hansı bir yaponun, almanın yaxud yəhudinin baxışlarında rast gəlmək mümkün deyildir. Eyni məntiq ölkə hökumətlərinin yeritdiyi iqtisadi siyasətdə də müşahidə edilir.

Nəticə

Sözügedən ölkələrin yaratdığı ehtiyat fondlarında vəsaitin artımı və daha yüksək məbləğə çatması qürur mənbəyi kimi təlqin edilməməlidir. Gələcək nəsillər üçün toplanan vəsait xarici ölkələrin iqtisadiyyatında istifadə olunur: həm də, çox aşağı faiz dərəcəsi ilə! Göründüyü kimi, yenə də söhbət əldə edilmiş sərvətin davamlı şəkildə artırılmasından deyil, qorunub-saxlanmasından gedir.

Əslində isə, 3 aylıq idxalatı ödəyəcək məbləğdə ehtiyat saxlamaq tam kafidir... Situasiyanı qəlizləşdirən amil – subyektiv müdaxilənin adekvatlıq dərəcəsinin “ölçülməməsidir”.

Milli iqtisadiyyat – birmənalı şəkildə seçim etməlidir: 1) Bazar məntiqi ilə “işləmək” istəyirmi? 2) Bazardan “qorxurmu”? Və, bazardan qorunmanı fəaliyyətinin əsas imperativi hesab edirmi?

İkinci variant milli iqtisadiyyatın inkişaf potensialını konkret məhdudiyyətlər çərçivəsinə salır. Birinci varianta adekvat olan strateji inkişaf proqramları qəbul edilir, amma real fəaliyyətin əsas imperativi kimi ikinci variant çıxış edirsə, onda milli iqtisadiyyatın “nəticəsizlik” girdabına düşməsi labüd olacaqdır.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

1. Кара-Мурза С.Г. Демонтаж народа. Режим доступа: <http://www.rus.crisis.ru/>
2. В.Н.Овчинников, Ю.С.Колесников. Этноэкономика как фактор развития// Проблемы прогнозирования. 2006.
3. В.Соколински. Психологические основы экономики. М. ЮНИТИ. С.16. 1999
4. Н.М.Сурнина, О.В.Печура. Этноэкономика как феномен инновационного регионального развития//n-Economy/2008
5. Н.Н.Лебедева, О.А.Ломовцева. Социальный капитал и модернизация этноэкономики юга России//Обществ.науки и современность. 2006. №2
6. О.Шпенглер. закат Европы. М. 1923
7. С.П.Макаров. Российское хозяйство через призму этноэкономики / Философия хозяйства. МГУ: 2006. №6
8. Э.Кочетов. Научная стратегия развития//Общество и экономика; 1998; №4-5. С.3
9. Ю.С.Колесников. Модернизация территориальной организации экономики и макроэкономические функции экономики / Этноэконом. в модерн. парадигме... Ростов-Н/Д. 2004

Аваз Байрамов

Азербайджанский государственный экономический университет, д.э. н., профессор
avazbayramov61@gmail.com

Вугар Байрамов

Институт Экономики НАНА, Национальная Авиационная Академия, д.ф.э., доцент
bayramov.vuqar@gmail.com

ЭТНОЭКОНОМИКА: СУЩНОСТНЫЕ ЧЕРТЫ И СПЕЦИФИКА ИННОВАЦИЙ

Этноэкономика – явление феноменальное, «загружающее» социально-экономическое движение специфическими ценностями. Основной проблемой является проблема адекватности теоретико-методологического осмысления. В статье отражено многообразие теоретических и концептуальных подходов к этноэкономике, подход ученых и исследователей многих стран к понятию «этноэкономика». При этом в статье исследована специфика модернизации этноэкономики и факторы и причины, влияющие на модернизацию, а также формы, созданные в ходе модернизационных усилий. В статье отражены влияние процесса глобализации на этноэкономике, этноэкономическая проекция идеологии «экономического централизма» и концептуальное содержание связи этноэкономики с народным хозяйством.

Основная цель статьи – выявить рациональные границы определения объекта, реальное содержание и концептуальное содержание деятельностного конструирования этноэкономики. Цель статьи – определение предметной области, формы правления и рациональных границ концептуального содержание этноэкономики.

Методология – исследования полностью относится к междисциплинарному синтезу.

Полученные результаты статьи – результаты свидетельствуют о том, что этноэкономика как целостное феноменальное явление занимает уникальное положение в комплексе фундаментальных переменных качественного обновления в масштабах общества.

Ключевые слова: этноэкономика, этническая специфика, этнопсихология, национальная экономика, модернизация, глобализация, цивилизация

Avaz Bayramov

Azerbaijan State University of Economics, doctor of sciences, professor
avazbayramov61@gmail.com

Vugar Bayramov

Institute of Economics of ANAS, National Aviation Academy,
PhD, dosent
bayramov.vuqar@gmail.com

ETHNOECONOMICS: ESSENTIAL FEATURES AND INNOVATION SPECIFICS

Ethnoeconomy is a phenomenal creation that burdens socio-economic movement with specific values. The main problem is the problem of adequacy of theoretical and methodological understanding. The article reflects the diversity of theoretical and conceptual approaches to ethno-economics, the approach of scientists and researchers of many countries to the concept of "Ethno-economics". At the same time, in the article, the specifics of the modernization of ethno-economics and the factors and reasons affecting the modernization, as well as the forms created in the modernization effort, were studied. The impact of the globalization process on ethno-economics, the ethno-economic projection of the ideology of "Economic centralism" and the conceptual content of the connection between ethno-economics and the national economy are reflected in the article.

The goal of research – to reveal the rational boundaries of the conceptual content of the object definition, manifestation and activity construction of ethno-economics.

Methodology - refers entirely to interdisciplinary synthesis.

The results of the research – had been shown that ethno-economics, as an integral phenomenal phenomenon, has a unique position in the complex of fundamental variables of quality innovation on the scale of society.

Keywords: *ethnoeconomics, ethnic specificity, ethnopsychology, national economy, innovation, globalization, civilization*